

De plaats van de klacht

Systeemopstellingen in de hulpverlening

Eelco de Geus

Veel klachten hebben een onbewuste functie in het leven van de cliënt. Het werken met systeemopstellingen maakt duidelijk wat de plaats is die klachten hebben en biedt aanknopingspunten voor positieve verandering.

Inleiding

De begeleiding of behandeling heeft ten doel om bepaalde gedragingen van cliënten ten positieve te veranderen. Daartoe bekijkt de hulpverlener om welk probleemgedrag het precies gaat en leert de cliënt nieuwe vaardigheden. Het doel is om tot toepassing van nieuw gedrag in de dagelijkse omgeving te komen. Vaak volstaat een dergelijke uitsluitend gedragsgeoriënteerde aanpak echter niet. Ondanks het feit dat een cliënt het vermogen tot gedragsverandering heeft, lijkt het wel alsof een bepaalde klacht als het ware niet losgelaten kan worden. Het is dan alsof de klacht een bepaalde rol speelt in het leven van de cliënt, een bepaalde plaats inneemt, die niet zomaar opgegeven kan worden, of die beïnvloed wordt door tot dan toe onbekende factoren. In dergelijke situaties zijn modellen nodig, die helpen nieuwe hypothesen te vormen over de plek die een klacht inneemt in het leven van een mens. Er zijn werkwijzen nodig, die hulpverlener en cliënt helpen een positieve verschuiving daarin te bewerkstelligen. Het systemische denken en het werken met systeemopstellingen kunnen hier mogelijk een bijdrage aan leveren.

In dit artikel wordt eerst het systemische denken nader toegelicht. Vervolgens wordt aan de hand van de beschrijving van een aantal systeemopstellingen de mogelijkheden van deze werkvorm verduidelijkt. Er wordt aandacht besteed aan vier verschillende typen systeemopstellingen en bij welke cliënten, bij welke klachten en bij welke vragen van hulpverleners het werken met systeemopstellingen zinvol kan zijn. Er wordt afgesloten met een kritische blik op de methode, die de toepassing ervan in een realistisch perspectief plaatst.

Het systemische denken

De laatste jaren is het systemische denken op vele plaatsen tegelijkertijd in opkomst gekomen. Het besef dat de mens onderdeel is van een groter geheel en dat zijn gedrag in hoge mate bepaald wordt door de plaats die men inneemt in verschillende systemen, doet langzaam zijn intrede in de wereld van de hulp- en dienstverlening.

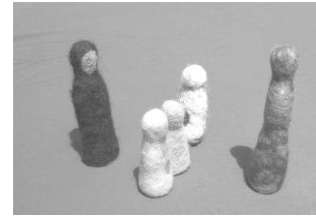
In het systemische denken wordt de mens gezien als deel van zijn familiesysteem. Men gaat ervan uit dat verandering alleen mogelijk is als die in overeenstemming is met de beelden en ideeën die het individu over zijn familie in zich draagt (Hellinger, 2001). Hetzelfde geldt voor andere belangrijke systemen, zoals school, werk, land, cultuur en geloof. De mens zelf wordt ook gezien als een systeem, een samenhangend geheel van elementen, dat gezamenlijk meer is dan de 'som der delen'. Dit 'innerlijke' systeem is bepalend voor het gedrag, het persoonlijk welbevinden en het functioneren in de maatschappij (Sparrer, 2004).

Hoe men precies onderdeel is van een systeem, welke plaats men daarin inneemt, hoe het systeem gevoelens en gedachten beïnvloedt, daarvan is de mens zich over het algemeen niet bewust. Deze systemische invloeden zijn echter zo sterk, dat ze verandering van gedrag kunnen ondersteunen, maar ook kunnen bemoeilijken of beperken.

Het werken met systeemopstellingen is een hulpmiddel om zich van deze systemische samenhangen bewust te worden en te zoeken naar systemische oplossingen voor bepaalde vraagstukken.

Systeemopstellingen

Een systeemopstelling kan ondersteuning bieden in een therapeutisch proces, als de gangbare (over het algemeen gedragstherapeutische) aanpak niet voldoende resultaten biedt en bepaalde vragen onbeantwoord blijven. Zo kan een systeemopstelling ouders helpen anders naar hun kind te kijken, wat een directe uitwerking heeft op de manier waarop ze met hun kind omgaan. Volwassen cliënten kunnen met behulp van systeemopstellingen hun klachten een betere plaats geven en ondersteunende beelden vinden voor positieve gedragsverandering.

Een systeemopstelling is een methodiek, waarbij een persoon verschillende elementen of personen, die samenhangen met zijn of haar vraagstelling, in relatie tot elkaar in de ruimte opstelt. Dit gaat als volgt te werk. Over het algemeen vindt het werk met systeemopstellingen in groepen plaats. Er is een begeleider ('opsteller') en er zijn mensen aanwezig, die bepaalde vragen met behulp van een opstelling nader willen bekijken. Eén van de cliënten stelt zijn of haar vraag en de begeleider helpt de vraag te verduidelijken. Vervolgens kiest de cliënt uit de aanwezige groep mensen (allen geïnteresseerd om op deze manier naar vragen te kijken) personen uit, die verschillende elementen of personen willen vertegenwoordigen ofwel 'representeren' (zie voorbeelden verderop in dit artikel). Deze personen worden dan ook 'representanten' genoemd. Een voor een worden deze representanten naar een bepaalde plaats in de ruimte gebracht. Het beeld (de constellatie) dat ontstaat, geeft belangrijke aanwijzingen hoe de vraag van de persoon samenhangt met de innerlijke beelden over het betreffende opgestelde systeem (Stam, 2002).

Het bijzondere van de systeemopstelling is het feit dat de gevoelens en de gedachten die de representanten hebben op de plaats waar ze zijn opgesteld, over het algemeen sterk overeenkomen met de onbewuste gevoelens en gedachten van de cliënt (Hellinger, 2003) (zie ook verderop in dit artikel bij 'de methode nader bekeken'). Daardoor wordt een opstelling met levende representanten een belangrijke informatiebron en kunnen aanknopingspunten voor systemische oplossingen voor een bepaald vraagstuk eruit afgeleid worden. Als laatste stap worden representanten in de opstelling verplaatst en vinden bepaalde interacties tussen de representanten plaats. Dit gebeurt net zolang, totdat een beeld ontstaat waarin elke representant zich goed voelt en de verschillende elementen zich op een nieuwe, constructievere manier tot elkaar verhouden. Als dit nieuwe beeld ondersteunend is voor de verandering die de cliënt zich wenst, wordt de opstelling beëindigd. De beelden uit een dergelijke opstelling hebben over het algemeen een zeer sterke werking, daar ze werkzaam zijn op een onbewuste laag, die de voedingsbodem vormt voor de vraag van de cliënt. Met behulp van opstellingen ontstaat over het algemeen een nieuw perspectief, waarin nieuwe mogelijkheden voor de cliënt zichtbaar en voelbaar worden (Sparrer, 2004).

Het werken met systeemopstellingen en het systemische denken is de laatste twintig jaar door vele mensen ontwikkeld. Een belangrijke impuls aan het opstellingenwerk werd gegeven door de Duitse psychotherapeut Bert Hellinger, die vooral bekend is geworden door zijn werk met familieopstellingen (Hellinger, 2001). Matthias Varga von Kibed en Insa Sparrer ontwikkelden de systemische structuuropstelling, waarvan verderop in dit artikel tevens een voorbeeld wordt gegeven (Sparrer, 2004). Deze laatste opstellingsvorm, die zich niet beperkt tot familiestructuren, maar ook andere psychologische structuren in beeld brengt, maakt de opstelling tot een werkvorm die in veel verschillende contexten met succes toegepast wordt. Zo worden opstellingen gebruikt bij vragen over relaties en sociale systemen (waaronder families, organisaties en culturen), maar ook bij vragen over loopbaan, ziekte, gezondheid, leiderschap en persoonlijk geluk (de Geus, 2005).

De laatste jaren wordt de systeemopstelling niet alleen succesvol in groepscontexten toegepast, maar ook als ondersteuning in individuele behandeling of begeleiding. Daarbij worden kleine opstellingen met behulp van figuren of symbolen gemaakt naar aanleiding van bepaalde vragen, waarbij de cliënt zich zelf meer invoelt in de verschillende posities en samen met de begeleider naar oplossingen zoekt (zie ‘de individuele opstelling’).

Opstellingen en hulpverlening

Wellicht vraagt de lezer zich nu af wat dit alles met hulpverlening te maken heeft. Daartoe eerst een voorbeeld, in dit geval vanuit de logopedie:

De betekenis van niet spreken in een gezinssysteem

Jonathan is drieëneenhalf jaar oud. Hij spreekt nog nauwelijks. Hij spreekt af en toe in éénwoorduitingen en verder gebaart hij veel. Uitgebreid logopedisch onderzoek levert een beeld op van een goed taalbegrip. Gehoor en alle andere voorwaarden voor een normale spraak- en taalontwikkeling zijn in orde en ook neurologische, psychologische en motorische onderzoeken leveren geen bijzonderheden op. Hij wordt al een jaar logopedisch begeleid, zonder veel vooruitgang. De logopedist stelt voor met behulp van een familieopstelling te kijken of er iets zichtbaar kan worden van een mogelijke achterliggende oorzaak voor het nauwelijks spreken van Jonathan. De logopedist weet dat de ouders een kind hebben verloren dat iets ouder was dan Jonathan en vermoedt dat die gebeurtenis een belangrijke invloed op dit gezin heeft. De logopedist, zelf bekend met familieopstellingen, meldt de ouders aan voor een seminar familieopstellingen, speciaal voor ontwikkelingsvragen bij kinderen.

Als de ouders hun vraag over Jonathan in het seminar inbrengen en het verloren kind ter sprake komt, blijkt er veel onuitgesproken verdriet te zijn tussen beide ouders. Ze kiezen representanten uit voor zichzelf (vader en moeder) en een representant voor Jonathan.

Met de vraag over Jonathans spreken als focus, brengt eerst moeder de representanten naar een plaats in de ruimte, waarna vader gevraagd wordt of hij met die constellatie instemt. Nadat vader een paar kleine wijzigingen heeft aangebracht, staan de representanten als volgt: vader en moeder staan naast elkaar, kijken elkaar niet aan en staren in de verte. Er is een behoorlijke ruimte tussen hen. Beiden geven aan weinig contact te voelen met elkaar en ieder voor zich gericht te zijn op iets ver weg. De representant van Jonathan staat op ongeveer twee meter afstand in de blikrichting van de ouders met zijn rug naar hen toe en kijkt naar de grond. Deze representant geeft aan zich vooral zwaar te voelen en het liefst te willen gaan liggen.

Vervolgens wordt de ouders gevraagd een representant te kiezen voor het overleden broertje en deze ook een plaats in de constellatie te geven. Vader en moeder zijn geëmotioneerd als ze deze representant opstellen, direct voor Jonathan en bijna tegen hem aan, in hun richting kijkend. De representanten van vader en moeder kijken echter over de hoofden van beide kinderen heen en staren nog steeds in de verte. De representant van Jonathan leunt voorover tegen het overleden broertje aan en voelt zich beter. Dan stelt moeder nog een representant op, die het niet-spreken van Jonathan vertegenwoordigt. Ze kiest hiervoor een grote man en stelt die tussen de representanten van vader en moeder en die van Jonathan en zijn broertje op. Hierdoor wordt hen het zicht ontnomen en kunnen ze alleen nog maar op hem gericht zijn.

De man voelt zich goed en machtig en zegt: “Zolang ik hier sta hoeven jullie niet werkelijk te kijken.”

Dit is een voorbeeld van een aanvangsbeeld van een opstelling. Zo toont dit beeld in de opstelling het innerlijke beeld van de ouders over het familiesysteem (Hellinger, 2002). Hierin neemt Jonathan met zijn (niet) spreken een bepaalde positie in, alsmede het overleden broertje.

In families is het vaak zo dat kinderen, hoe klein ook, aanvoelen wat of wie ontbreekt in het systeem en hoe de relaties tussen de gezinsleden zijn. Is er bijvoorbeeld sprake van onverwerkt verdriet, dan neigen kinderen ertoe hier op een bepaalde manier verantwoordelijkheid voor te willen nemen, alsof ze willen zeggen: “Ik draag het graag voor jullie.” of “Ik zou het graag voor jullie willen oplossen.” (Dijkstra, 2005). In de hierboven

beschreven opstelling lijkt het niet-spreken van Jonathan een onbewuste functie te vervullen voor de ouders en lijkt Jonathan zelf zeer verbonden te zijn met het gestorven broertje en het verdriet dat daarbij hoort.

Een dergelijk beeld heeft een sturende werking voor de leden van het gezin. Het is een innerlijk beeld dat vader en moeder bij zich dragen, waardoor het een collectief onbewust beeld in het familiesysteem wordt (Jung, 1985). Dit collectief onbewuste beeld beïnvloedt ook Jonathan en heeft onbewust een grote invloed op ieders gedrag. Tegelijkertijd is er sprake van een bepaalde statische balans in dit beeld, die gedragsverandering zeker niet bewerkstelligt. Dit wil zeggen: zolang het niet-spreken van Jonathan verbonden is met het onverwerkte verdriet in het gezin en dit verdriet geen eigen plaats krijgt, houdt het symptoom zijn functie en is verandering slechts zeer beperkt mogelijk. De opstelling kan helpen om dit in het bewustzijn van de ouders te brengen, zodat ze bepaalde stappen kunnen ondernemen om daar verandering in te brengen. Daarom is het zinvol om de opstelling te benutten om dit beeld ten positieve te veranderen. In de opstelling zag deze veranderingsfase er als volgt uit:

De opstellingsbegeleider neemt vervolgens de representant van Jonathan en begeleidt hem naar een positie waarin hij toe kan kijken, maar niet direct betrokken is. Dan vraagt hij de representant van het overleden broertje voor de ouders te gaan staan en van plaats te wisselen met de representant van het niet-spreken. Deze laatste zoekt een plaats naast de representant van Jonathan en met een hand om zijn schouder geslagen kijken beiden toe, hoe de ouders nu werkelijk kijken naar het kind dat ze verloren hebben. Zowel de representanten van vader en moeder als vader en moeder zelf, die vanaf de zijkant toekijken, hebben verdriet. Nadat daarvoor veel tijd is genomen, stappen de representanten uit hun rol en nemen vader en moeder zelf hun plaats in. Ze nemen de representant van hun overleden kind in de armen en na een tijd nemen ze hem mee naar de representant van Jonathan. “Kijk”, zeggen ze, “dit is je broertje. We hebben hem erg gemist. Als we verdriet hebben, dan is het daarom. En vanaf nu heeft hij voor altijd een plek in ons hart en in ons gezin.” Jonathans representant kijkt blij en vrolijk naar zijn broertje en gaat naast hem staan. Vader en moeder staan nu dicht bij elkaar en de representant van het niet-spreken is inmiddels weer op zijn stoel gaan zitten. In de nieuwe constellatie had hij het gevoel zich rustig terug te kunnen trekken.

De opstelling wordt beëindigd. Drie maanden na het seminar bericht de logopedist dat Jonathan langzaam meer begint te spreken. Van de ouders heeft ze gehoord dat de opstelling hen veel gebracht heeft. Het onverwerkte verdriet heeft voor hen een betere plaats gekregen; het onderwerp wordt niet meer vermeden. Ze merken dat Jonathan daar goed op reageert; hij is vrijer en speelser dan voorheen. Ze hebben een foto van Jonathans broertje in de woonkamer gezet en Jonathan wil elke avond voor het slapen gaan zijn broertje welterusten zeggen.

In het bovenstaande voorbeeld is geïllustreerd hoe het probleem van Jonathan een belangrijke plaats in de familiedynamiek innam. Het is een voorbeeld van een systeemopstelling, waarin zowel representanten voor familieleden als voor het structurelement ‘niet-spreken’ (het ‘symptoom’) werden opgesteld. Daarom noemt men dergelijke opstellingen ook wel ‘symptoomopstellingen’ (Hellinger, 2003).

Supervisieopstellingen

Aangezien ook de logopedist aanwezig was bij bovenstaande opstelling, kreeg de opstelling tevens een supervisiekarakter. Zo kunnen hulpverleners met behulp van een systeemopstelling meer inzicht krijgen in de achtergrond van bepaalde klachten en de behandeling daar meer op afstemmen.

Een specifiek type supervisieopstelling is die, waarin de positie van de hulpverlener ook opgesteld wordt (Hellinger, 2005). Dit kan zeer behulpzaam zijn als de hulpverlener het gevoel heeft dat een behandeling niet verder komt, moeilijk te beëindigen is of als er sprake is van een bepaalde overdracht en tegenoverdracht in de therapeutische relatie (Jung, 1985). Met

dit laatste worden projecties van de cliënt naar de hulpverlener en omgekeerd bedoeld. Een voorbeeld van een supervisieopstelling waarin de positie van de hulpverlener ook opgesteld wordt:

De plaats van de hulpverlener

Er vindt een seminar voor hulpverleners plaats, waarin ze de mogelijkheid hebben om vragen over hun cliënten in te brengen. Met behulp van supervisieopstellingen wordt naar de betreffende vragen gekeken. Er zijn twaalf mensen aanwezig, die hun vragen kunnen inbrengen en als representanten voor elkaar beschikbaar zijn.

Een logopedist wil graag een vraag voor een supervisieopstelling inbrengen en vertelt de opstellingsbegeleider dat ze in de behandeling van Maaïke, een stotterend meisje van vijf jaar, niet verder komt. Ze wil graag weten wat ze kan doen om daar verandering in te brengen. De therapie richt zich op het aanpassen van de communicatiesnelheid (verlagen van het spreektempo en verlangzaming van de interactiesnelheid) van Maaïke en het verminderen van spanningsmomenten in de dagelijkse communicatie binnen haar gezin. Met vader kan de logopedist daar goed over praten en oefenen, maar moeder krijgt ze niet te zien. Zowel Maaïke als de vader hangen erg aan de logopedist en lijken het contact belangrijker te vinden dan de vooruitgang.

De logopedist wil voor zichzelf meer duidelijkheid hebben over haar plaats als therapeut in dit geheel, om daarna wellicht de juiste stappen te kunnen zetten. Zonder dat vader of moeder of het kind aanwezig zijn, brengt ze haar vraag in de groep aanwezige deelnemers in.

Aangezien het doel is om de hulpverlening aan dit meisje en haar ouders te optimaliseren, acht de begeleider het ethisch verantwoord om een opstelling als instrument te gebruiken. Deze ethiek-vraag treedt dan op, als iemand een vraag inbrengt die anderen betreffen, zonder dat deze personen aanwezig zijn. In dit geval besluit de begeleider dat het verantwoord is om datgene te doen wat de hulpverlener een stap verder te helpen, daar het gericht is op hulp voor het betreffende kind.

In de opstelling staan de door de logopedist opgestelde representanten van vader en moeder ver uit elkaar en de representant van moeder kijkt de andere kant op. De representant van Maaïke staat vlak naast die van vader en dicht naast haar aan de andere kant staat de representant die de logopedist voor zichzelf heeft uitgekozen en opgesteld. De representant van de logopedist voelt zich benauwd, de representant van Maaïke wil naar moeder toe. De representant van vader heeft met name aandacht voor de representant van de logopedist. Dit beginbeeld weerspiegelt eigenlijk direct de vraag van de logopedist omtrent haar positie en mogelijkheden in het werken met dit familiesysteem. De opstelling roept de vraag op waarom de moeder zo afwezig is en waar haar aandacht naar uit gaat. Waar is ze op gericht? Omdat vader en moeder zelf niet aanwezig zijn, ontbreekt deze informatie. Er wordt een representant opgesteld op de plek waar moeder naar kijkt en deze vertegenwoordigt datgene of diegene waar moeder op gericht is. Zodra moeder daar contact mee maakt, kan ze zich vervolgens omdraaien en naar haar gezin en de logopedist kijken. "Jij bent de moeder, ik ben alleen maar de logopedist", zegt de representant van de logopedist en kijkt daarbij ook naar vader. Terwijl ze een paar stappen terug doet, kijken vader en moeder elkaar aan en gaat de representant van Maaïke tussen hen in staan. Nu is het gezin weer naar elkaar gericht en heeft de logopedist een vrijere positie, op iets meer afstand.

Deze beelden hadden voor de logopedist het volgende effect. Ze voelde zich bevestigd in het gevoel dat ze zich terug moest trekken en moeder in beeld moest brengen. Ze had duidelijk gezien dat er iets anders in dit gezin speelde en dat ze dreigde op een positie terecht te komen die veel te dichtbij was.

Een paar weken later berichtte ze dat ze op haar aandringen een gesprek met vader en moeder had gevoerd. De opstelling had haar aangemoedigd aan de ouders de vraag voor te leggen wat algemene bronnen van spanning binnen het gezin zouden kunnen zijn, waarop de ouders vertelden dat moeder sinds het overlijden van haar eigen moeder depressief was en niet werkelijk voor het gezin kon zorgen. Sinds die tijd was het stotteren van het meisje aanzienlijk toegenomen (een gegeven wat in de anamnese tot dan toe niet naar voren was gekomen). Op advies van de logopedist werd besloten dat vader en moeder gezamenlijk psychologische hulp

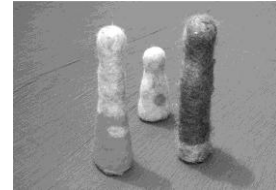
zouden zoeken. De logopedische begeleiding werd drie maanden gestopt, in afwachting van de resultaten van deze hulp, om daarna zonodig weer vervolgd te worden. Hier hielp een supervisieopstelling om snel tot de kern van het probleem te komen en daarvoor de juiste vorm van hulpverlening te zoeken.

Structuuropstellingen

Een derde vorm van opstellingen is de structuuropstelling. In deze opstellingsvorm worden geen personen, maar bepaalde met elkaar samenhangende elementen in de ruimte opgesteld (Varga von Kibed, 2003 en Sparrer, 2004). Deze vorm wordt vaak gebruikt als het om abstractere thema's gaat, zoals in onderstaand voorbeeld:

Het doel, de hindernis en het onbekende thema

Janine neemt deel aan een seminar 'familie- en structuuropstellingen bij stem-, spraak- en taalstoornissen'. De groep bestaat uit veertien deelnemers, waarvan vijf deelnemers een vraag over hun spreken willen inbrengen. De rest van de groep bestaat uit vijf logopedisten, een kno-arts en vier mensen die uit interesse vrijwillig als representant willen deelnemen.

Janine is 25 jaar oud en heeft al langere tijd stemproblemen. Ze heeft een goede adem- en stemtechniek van haar hulpverlener geleerd, die ze ook kan toepassen. Maar zelf heeft ze het gevoel dat 'iets haar in de weg staat' om het nieuw geleerde toe te passen in de praktijk. Janine vertelt dat het vooral moeilijk is in situaties waarin ze onder tijdsdruk staat, wat in haar werk als stewardess aan de orde van de dag is. Ze wil graag meer inzicht in de achtergrond van dit probleem krijgen.

Ze kiest drie representanten uit de groep aanwezige deelnemers: één voor haarzelf, één voor het doel (toepassing van een goede adem- en stemtechniek in haar werksituatie) en één voor 'datgene wat haar in de weg staat', hier benoemd als 'de hindernis'. Zij stelt de representanten als volgt op: het doel staat op drie meter afstand van haarzelf, zij kijkt naar het doel, maar het doel kijkt een andere kant op. De hindernis stelt ze schuin voor haar eigen representant op, op een halve meter afstand, kijkend in haar richting.

De representanten worden door de opstellingsbegeleider bevroegd. Haar representant zegt een grote spanning te voelen door de hindernis die zo dicht bij haar staat. De representant van de hindernis geeft aan Janine te willen beschermen voor iets, haar als het ware beet te willen pakken. De representant van het doel zegt ongeïnteresseerd te zijn zolang Janine niet ziet dat het hier eigenlijk om een ander thema gaat.

Er wordt nog een representant gekozen, namelijk voor dit betreffende 'onbekende' thema. De man die dit representeert, wordt vlak achter de hindernis opgesteld, waardoor de gevoelens van de andere representanten dramatisch veranderen. De representant van Janine voelt direct een bepaalde opluchting. De representant van de hindernis draait zich om naar het thema en gaat een paar stappen opzij, verder weg van Janine's representant. De representant van het doel draait zich geïnteresseerd naar Janine's representant toe en zegt: "Als dit thema een plaats krijgt, ben ik weer beschikbaar."

Janine zelf reageert sterk op dit gebeuren. "Ik heb al een jaar een conflict met mijn werkgever", vertelt ze, "en heb heel sterk het gevoel dat ik van baan wil veranderen. Ik ben echter bang voor de consequenties en heb dat daarom tot nu toe terzijde geschoven. Dat is het thema waar het voor mij eigenlijk om gaat."

Op de vraag van de begeleider aan Janine, wat ze nodig heeft om met dit thema constructief om te kunnen gaan, zegt ze: "Vertrouwen op de andere mogelijkheden die ik heb."

Ze kiest nog een representant voor deze kwaliteit 'vertrouwen' en die stelt de begeleider achter Janine's representant op, als 'steun in de rug'. De representant van het doel komt nu spontaan een paar stappen in de richting van de representant van Janine. Samen met de representant van het vertrouwen kijken deze drie representanten naar de representanten van de hindernis en van het (inmiddels bekende) thema, die op grotere afstand naast elkaar staan en in haar richting kijken. Nu gaat Janine zelf nog even op de positie van haar representant staan. Ze voelt het vertrouwen in haar rug, het doel naast haar en als ze naar de hindernis en het thema kijkt, zegt

ze: “Bedankt voor al die jaren, ik heb er veel van geleerd en het heeft me veel gebracht. Het is nu tijd om verder te gaan.”.

Hiermee wordt de opstelling beëindigd. Een tijd later schrijft Janine me, dat de opstelling haar plotseling bewust maakte dat ze voor een belangrijke keuze stond en dat ze inmiddels van baan veranderd was. Haar stemklachten traden af en toe nog wel op, maar waren eigenlijk vanaf het moment dat ze een keuze maakte aanzienlijk minder aanwezig en veel beter te sturen, met de technieken die ze in de logopedische behandeling had geleerd.

Dit is een voorbeeld van een opstelling waarbij ‘een innerlijke structuur van abstracte elementen’ werd opgesteld (Sparrer, 2003). Dat betekent dat de representanten geen directe personen uit de familie vertegenwoordigen, maar als vertegenwoordigers van verschillende abstracte begrippen (doel, hindernis, thema, vertrouwen) in de ruimte worden opgesteld. Dan wordt bekeken hoe deze abstracte elementen zich tot elkaar als een ‘systeem’ verhouden. In dit geval werd in dat proces duidelijk dat een belangrijk thema buitengesloten was en kon de cliënt daar weer met nieuw bewustzijn naar kijken en vervolgens ook naar handelen. Het bleek een goede nieuwe impuls voor verandering te zijn.

Individuele opstellingen

In alle bovengenoemde voorbeelden werd met systeemopstellingen in een groep met behulp van ‘levende’ representanten gewerkt. Daar deze werkvorm qua organisatie niet zo eenvoudig is en de werkwijze ook een complexiteit heeft, die een gedegen groepsdynamische achtergrond van de begeleider vraagt, zijn er de laatste jaren ook toepassingen van dit werk in een individuele context ontwikkeld. Het werken met individuele opstellingen laat zich heel goed combineren met gedragstherapie of andere therapeutische methoden. Vooral als de behandeling stagneert, als omgevingsinvloeden sterk meespelen (familiesituatie, werk- of schoolsituatie) of als men eens op een andere manier naar de achtergrond van bepaalde vraagstellingen wil kijken, kan de individuele opstelling een krachtig en ook leuk hulpmiddel zijn, dat een nieuw perspectief met zich mee brengt. Een individuele opstelling kan, net als in de boven beschreven voorbeelden, zowel een familieopstellingen zijn, als ook een structuuropstelling of (ingezet bij intervisie- of supervisie vragen) een supervisieopstelling. Het belangrijkste verschil is dat de opstellingen met figuren of met symbolen worden gemaakt, meestal op een tafel, of met markeringen (blaadjes papier bijvoorbeeld) op de grond (Franke, 2006). In plaats van het luisteren en kijken naar de gevoelens van representanten, kan de cliënt zich zelf verplaatsen in de verschillende posities in de opstelling en waarnemen hoe hij of zij zich daar voelt. De cliënt kan zelf actief meezoeken naar een ‘eindbeeld’ van de opstelling, dat zijn of haar vraag op positieve wijze ondersteunt. Hieronder volgt een voorbeeld van een dergelijke kleine individuele opstelling, met een stotterend meisje van negen jaar, tijdens een individuele stottertherapeutische behandeling.

Janneke is negen jaar oud en sinds een jaar in behandeling voor stotteren. Haar stotteren wordt gekenmerkt door veel vermijdingsgedrag en af en toe een heftig hoorbaar stottermoment (vechtgedrag), waarvoor ze zich dan erg schaamt. Het is niet makkelijk met Janneke over het stotteren te praten, want ze weert dat thema zoveel mogelijk af; ze wil het gewoonweg zo snel mogelijk weg hebben. Ze kan binnen de therapie de spanning in haar stotteren variëren, kent ook een aantal technieken om makkelijker te stotteren, maar in het spontane spreken, zeker buiten de therapie, blijft het spreken onveranderd. Juist omdat het praten erover niet zo goed lukt, besluit de hulpverlener in overleg met de ouders, die allebei aanwezig zijn, een opstelling met Janneke te maken over haar praten. Ze laat Janneke verschillende poppetjes uitkiezen en vraagt haar elk poppetje een plek te geven op de kleine vierkante tafel waaraan ze samen zitten: één figuur voor Janneke zelf, één voor het praten (stotteren), één voor pappa en één voor mamma.

In de opstelling die Janneke op de tafel neerzet, staan de poppetjes als volgt: het stotteren staat vlak achter de rug van Janneke en drukt tegen haar aan. Pappa staat vlakbij het stotteren en

kijkt de andere kant op. Mamma staat wat verder weg en kijkt naar Janneke. De therapeut vraagt aan Janneke telkens haar vinger op een ander poppetje te leggen en te vertellen hoe (zij denkt dat) dit poppetje zich voelt. Bij het poppetje dat haarzelf vertegenwoordigt, zegt ze: “Zij is boos, want ze wil dat het stotteren weg gaat.” Bij het poppetje dat vader vertegenwoordigt, zegt ze: “Hij is boos op Janneke omdat ze stottert, hij wil dat het ophoudt.” Ze zegt dit met dezelfde intonatie en dezelfde gebaren en gezichtsuitdrukking als bij haar eigen poppetje. Bij het poppetje dat het stotteren vertegenwoordigt, zegt ze: “Het stotteren is verdrietig, want het zoekt een plekje bij Janneke en Janneke wil het niet.” Bij het poppetje dat moeder vertegenwoordigt, zegt ze: “Mamma is een beetje verdrietig.”

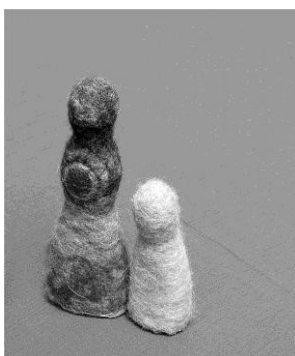
Dan volgt een kort gesprek met vader en moeder (Janneke is erbij aanwezig, neemt niet actief deel, maar luistert geïnteresseerd). Het blijkt dat vader inderdaad moeite heeft met het stotteren, mede omdat zijn vader stotterde en hijzelf vroeger als kind stotterde. Door de opstelling van Janneke en de manier waarop ze over de figuren spreekt, wordt het vader duidelijker hoe zijn gevoelens over het stotteren vergelijkbaar zijn met die van Janneke. Hij vertelt waar Janneke bij is over zijn eigen verleden en hoe moeilijk hij het stotteren vond. Hij wordt zich ervan bewust dat hij daardoor het stotteren van Janneke soms lastig vindt, maar dat het eigenlijk niets met haar te maken heeft. Moeder vertelt dat ze verdriet heeft omdat haar moeder al langere tijd ziek is, maar dat dat niet met Janneke of haar stotteren te maken heeft. Dan keren we weer terug naar de poppetjes op de tafel. De begeleider (in dit geval de hulpverlener zelf) vraagt Janneke de poppetjes zodanig te verplaatsen, dat iedereen naar haar gevoel een betere plek heeft gekregen. Ze zet vader en moeder naast elkaar, haarzelf daar in de buurt en het stotteren op een afstandje voor haar in plaats van in haar rug. “Zo,” zegt ze, “dat is beter, nou kan ik het stotteren weer zien en pappa ook. En mamma is nu niet meer verdrietig, maar nu moet opa er ook nog bij, want die heeft vroeger ook gestotterd. En mijn broertje en mijn zusje.” We maken het beeld naar haar wens compleet. Als ze voor opa een poppetje vlak bij haar vader plaatst, reageert vader duidelijk geëmotioneerd.

We laten het echter zo voor wat het is. Na deze opstelling was het zowel voor Janneke als voor vader en moeder makkelijker om open over het stotteren te praten en was Janneke minder krampachtig in haar pogingen om het stotteren te verbergen. De ouders vertelden in een daaropvolgend oudergesprek hoe deze opstelling met poppetjes hun inzicht had gegeven in de gevoelens van Janneke over haar spreken en over hun eigen gevoelens daarbij. Dit bredere perspectief deed de druk rondom het thema stotteren duidelijk afnemen, wat iedereen ten goede kwam.

De methode nader bekeken

Wat gebeurt er precies in een opstelling? Ten eerste wordt een bepaalde vraag in het kader van een groter systeem benaderd. Aangezien deze systemische complexiteit, waarin een bepaalde klacht of probleem is ingebed, over het algemeen in hoge mate onbewust is, wordt deze zichtbaar gemaakt door middel van het opstellen van de representanten in de ruimte. Bij de verdere beschrijving van de methode gaan we uit van het werken in groepen met ‘levende representanten’:

De gevoelens en waarnemingen van de desbetreffende representanten, die op specifieke posities zijn gezet, worden vervolgens tot een belangrijke bron van informatie over en bewustwording van de dieperliggende structuur waarin de vraag huist.

De representanten zijn de andere deelnemers in een groep; andere mensen, die meestal geen of zeer weinig voorinformatie hebben over de achtergrond van de cliënt of diens vraagstelling. Het bijzondere aan het systeemopstellingenwerk is, dat men als representant meestal duidelijke gewaarwordingen heeft, die samenhangen en veranderen met de positie die men in de opstelling inneemt. Daarvoor hoeft men geen rol te spelen, het volstaat om die bepaalde positie in te nemen en na te gaan wat men daar waarneemt. Men noemt dit ‘representerende

waarneming'. Het blijkt dat deze gevoelens van representanten vaak belangrijke informatie geven over het systeem dat door de cliënt is opgesteld en dat deze gevoelens door cliënten meestal als zeer betrouwbaar worden beoordeeld (Varga von Kibed, 2003).

Er bestaat nog geen duidelijke verklaring voor het feit dat representanten bepaalde gevoelens kunnen hebben en uiten, die zo passend en behulpzaam zijn voor iemand die ze niet kennen. Het geeft de systeemopstelling soms een magisch karakter en er zijn verschillende hypothesen over de oorzaken van dit fenomeen. Sommigen menen dat representanten in een opstelling toegang hebben tot een soort 'wetend veld' (Hellinger, 2001), waarin de informatie over een systeem opgeslagen is en waarmee men als opgestelde representant mee in contact komt. Anderen verklaren het door het algemene vermogen van mensen zich in te voelen in anderen; de combinatie van de vraagstelling, het aanvoelen van de cliënt, de manier waarop men naar een plek in de ruimte gebracht wordt en de plaats waarop en de richting waarin men opgesteld wordt, zouden de oorzaak zijn voor de vaak zeer accurate waarnemingen van de representanten (de Geus, 2005). Hoe dan ook, feit is dat, ook als we niet precies de achtergrond van de representerende waarneming kennen, de informatie die de representanten geven meestal accuraat en zo verhelderend is voor degene die de vraag heeft ingebracht, dat het een belangrijke impuls geeft tot positieve verandering (Sparrer, 2004).

Als de opstellingsbeelden aansluiten bij de gevoelens en de gedachten van de vraagsteller, wordt vervolgens gewerkt aan positieve verandering van het innerlijke beeld van de cliënt van het betreffende systeem. Daartoe verplaatst de opstellingsbegeleider representanten en laat bepaalde interacties tussen de representanten plaatsvinden (zie voorbeelden). Deze interventies van de opstellingsbegeleider worden gebaseerd op drie belangrijke uitgangspunten in het systemische denken (Hellinger, 2001):

1. Ieder heeft recht op een plaats. Dit betekent dat personen en belangrijke gevoelens die op één of andere manier buitengesloten werden, weer een plek krijgen in het systeem (zie bij Jonathan het broertje en het verdriet, bij Maaïke haar moeder, bij Janine het thema, bij Janneke de opa en zijn stotteren).
2. Er is een bepaalde rangorde in het systeem, die belangrijk is voor het functioneren van alle leden van het systeem. Dit betekent dat personen en belangrijke gevoelens de juiste plaats moeten krijgen (zie bij Jonathan het verwisselen van zijn positie met die van het verdriet en zijn broertje, bij Maaïke het integreren van haar moeder en het daarbij behorende terugtrekken van de hulpverlener).
3. Er dient een goede balans te zijn tussen geven en nemen in het systeem (Boszormenyi-Nagy, 1973). Dit betekent dat de ouders geven aan de kinderen en de kinderen nemen van de ouders (Jonathan lijkt iets te willen doen voor zijn ouders. In de opstelling wordt dit beeld veranderd in een beeld waarin hij weer gewoon kind kan zijn en kan nemen van zijn ouders. In het systeem van Maaïke wordt eraan gewerkt dat de hulpverlener in de afwezigheid van moeder niet teveel gaat geven, door moeder weer in beeld te brengen).

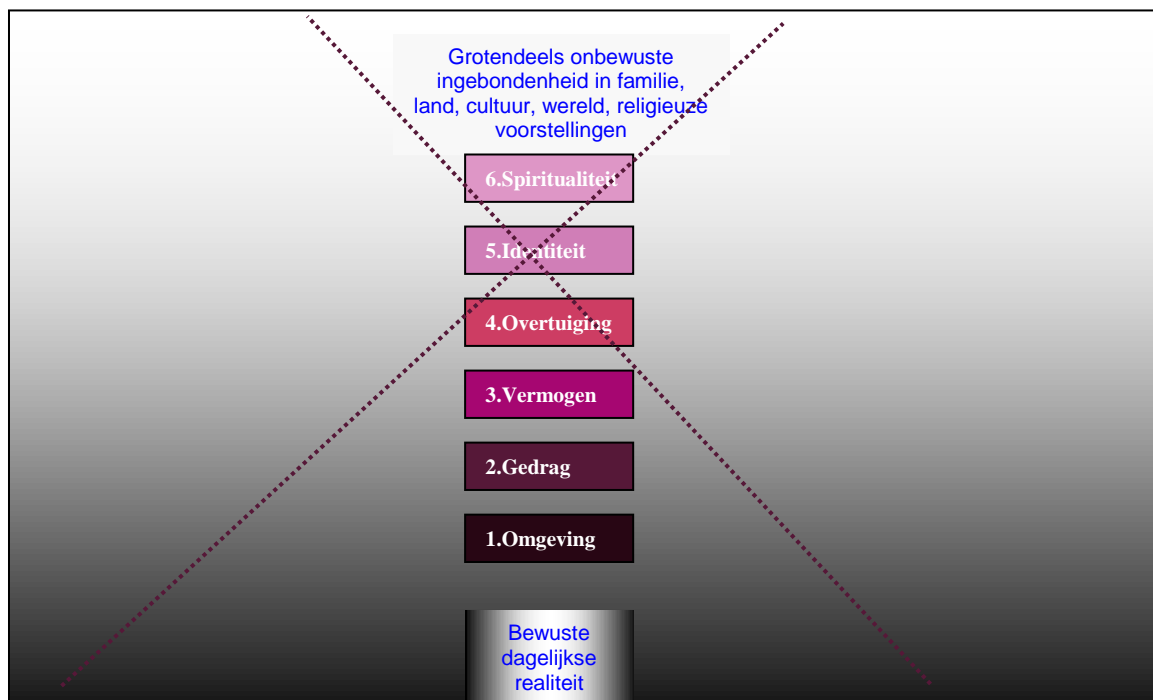
Door deze interventies ontstaat een nieuw beeld dat, als het aangenomen wordt door de cliënt, een belangrijke nieuwe leidraad voor positieve gedragsverandering kan zijn. Deze gedragsverandering hoeft meestal niet zozeer bewust gestuurd, gepland of gecontroleerd te worden. Zij volgt over het algemeen op onverwachte en automatische wijze, vergelijkbaar met een ingrijpende levenservaring, die ons op korte of langere termijn nieuwe gedachten brengt, nieuwe gevoelens mogelijk maakt, een nieuw perspectief creëert, zonder dat we dat bewust hoeven te sturen.

De plaats van systeemopstellingen als methode

De systeemopstelling is een methode die van een heel ander karakter is dan de ons bekende gedragstherapeutische strategieën. Ze intervenueert op een andere laag in de menselijke psyche, die bijzonder bepalend is voor het uiteindelijke gedrag, maar veel minder bewust, zichtbaar en grijpbaar is.

Om dit te verduidelijken, is het model van logische niveaus van Bateson (1972 en 1977) zeer behulpzaam. In dit model, dat eerder in dit blad uitgebreider beschreven werd (de Geus, 2002), worden verschillende niveaus gedefinieerd, waarop gedragsverandering kan plaatsvinden (zie afbeelding 1) Het model laat zien hoe verschillende lagen in de psychologie van de mens een rol spelen bij gedragsverandering: De eerste laag is die van de omgeving: om tot verandering te komen kunnen we de omgeving waar we leven of werken aanpassen. De tweede laag is die van het gedrag zelf: om te veranderen moet het gedrag aansluiten op de omgeving waarin we zijn en kunnen we daartoe specifieke gedragingen aanleren. De derde laag is die van de vermogens: om een bepaald gedrag in een bepaalde omgeving te kunnen tonen, hebben we de daarbij horende vermogens nodig. Zo gaat een goede spraak- en taalvaardigheid (gedrag) samen met het vermogen om te luisteren, om te bewegen, te differentiëren, enzovoorts. De vierde laag is de laag van de overtuigingen: om bepaalde vermogens aan te spreken, hebben we overtuigingen nodig die daarbij passen. Zo gaat aan het vermogen om te luisteren bijvoorbeeld de overtuiging vooraf, dat het belangrijk is om te luisteren naar anderen en om in contact te zijn met anderen. De vijfde laag is de laag van de identiteit: bij alles wat we doen en denken hoort een bepaald beeld dat we van onszelf hebben. Dit zijn innerlijke overtuigingen waarmee we definiëren wie we zelf (willen) zijn. Zo kunnen we bijvoorbeeld alleen spreken en communiceren als we onszelf ook als een communicatief mens zien, kortom, het moet ook passen bij wie we vinden dat we zijn. De zesde (in dit model de bovenste) laag is de laag van spiritualiteit. Op deze laag wordt duidelijk dat datgene wat we willen doen (gedrag), ook moet passen bij de plaats die we als mens innemen in onze families en het land, de cultuur en eventueel de religieuze (geloofs-) systemen waar we deel van uitmaken.

Afbeelding 1

Als hulpverlener interveniëren we veelal op de onderste drie niveaus van omgeving, gedrag en vermogens. We stoten daarbij vaak op de belemmerende overtuigingen die de cliënt over zichzelf of zijn of haar gedrag heeft. Al naar gelang van onze eigen persoonlijke mogelijkheden, helpen we de cliënt deze overtuigingen zo mee te veranderen, dat ze het nieuwe gedrag en de nieuw aangeleerde vaardigheden (in het model ‘vermogens’ genoemd) in een bepaalde omgeving kunnen toepassen. Vaak verandert dit automatisch ook het beeld dat de cliënt van zichzelf heeft (identiteit). Waar we echter weinig toegang tot hebben, is het hoogste logische niveau als het gaat om leren en verandering. We hebben over het algemeen weinig zicht op de wijze waarop de wereld om ons heen van invloed is op onze identiteitsbeleving, overtuigingen, vermogens en gedragingen in een bepaalde context. De invloed van dit niveau is echter zeer groot, wat merkbaar wordt als we met mensen uit verschillende families, culturen en geloofssystemen werken. Het wordt nog duidelijker als we ons realiseren hoe ons eigen gedrag, overtuigingen en zelfbeeld bepaald wordt door onze eigen familieachtergrond.

De systeemopstelling is dan ook een methode die intervineert op dit hoge (en zeer onbewuste) niveau. Daarin onderscheidt ze zich van de bekende gedragstherapie en van de counselingstechnieken die zich op de overtuigingen en de identiteit van de cliënt richten en vormt ze daarop een belangrijke aanvulling.

De bijdrage van het opstellingenwerk

In de drie eerder beschreven voorbeelden is geïllustreerd hoe het werken met systeemopstellingen in bepaalde gevallen behulpzaam kan zijn, zowel voor de cliënt zelf en/of de ouders van de cliënt als ook voor de hulpverlener. Er zijn bepaalde situaties waarin het werken met systeemopstellingen met name zinvol is (de Geus, 2005):

- In het algemeen als er weinig vooruitgang in de therapie of begeleiding is en men weet niet waarom;
- Bij klachten en symptomen, waarbij medische behandeling, vaardigheidstraining of een gedragstherapeutisch aanpak niet de gewenste resultaten heeft;
- Bij volwassen cliënten die behoefte hebben aan het breder kunnen plaatsen van hun klachten en zoeken naar een betere verhouding (acceptatie), zodat ze er op ontspanner wijze mee om kunnen gaan;
- Bij opvoedingsvragen van ouders die meer inzicht willen in de plaats die een bepaald gedrag van hun kind in het gezinsleven inneemt;
- Bij vragen van hulpverleners over wat er op de achtergrond meespeelt bij hun cliënten en wat hun eigen positie ten aanzien van de cliënt is.
- In het algemeen voor hulpverleners, die hun visie op de begeleiding resp. behandeling willen verdiepen/verbreden en systemischer willen gaan werken in hun behandeling.

Systemisch denken en handelen in de hulpverlening

Het systemische werken, zoals in dit artikel is beschreven, heeft tot gevolg dat de hulpverlener op een andere manier naar cliënten en hun klachten leert kijken. Dit betekent niet dat hulpverleners zelf systeemopstellers moeten worden, maar dat ze cliënten en klachten meer in een grotere samenhang gaan zien. In het werk met kinderen is het bijvoorbeeld belangrijk te beseffen hoe kinderen loyaal zijn naar hun ouders en hun familie (Franke-Griksch, 2004). Het kind met zijn of haar gedrag probeert het juiste te doen in zijn of haar

familiesysteem. Als we met kinderen werken, werken we direct met de beelden die het kind over zijn of haar ouders en broertjes en zusjes in zich meedraagt. Dat systemische bewustzijn verandert onze blik en onze handswijze.

Heel concreet betekent het dat we de ouders van het kind altijd een goede respectvolle plaats in de behandeling moeten geven, ook als de ouders lijfelijk niet aanwezig zijn. Het betekent ook dat we andere belangrijke andere personen in het werk met cliënten betrekken, zoals bijvoorbeeld een partner, de school, maar ook de culturele of geloofsachtergrond van de cliënt.

Het is met name onze innerlijke houding naar dit grotere geheel en het respect voor alle mensen en aspecten die daarbij horen, die voor cliënten een ruimte creëert waarin gedragsverandering beter mogelijk wordt.

Het effect van opstellingen

De effecten van het werken met opstellingen verschillen sterk per cliënt en per vraagstelling. In het algemeen kan men zeggen dat veranderingen door opstellingen te maken hebben met de veranderingen in het innerlijke beeld dat de cliënt omtrent zijn of haar vraagstelling heeft. Soms verandert de plaats die een bepaalde vraag of klacht heeft of ontstaat een ruimer perspectief rondom deze vraagstelling. Soms ondersteunen de beelden de toepassing van nieuw gedrag of helpen oud gedrag meer te accepteren. Vaak helpen opstellingen om relaties tussen gezinsleden te verbeteren, waardoor vooral meer begrip tussen ouders en kind ontstaat, de posities helder worden, het communicatief klimaat verbetert en het kind zich vrijer voelt.

De eerste ervaringen in het werken met logopedische klachten (opgedaan in specifieke themaseminaren van Bert Hellinger, Marlies Warncke, Ilse Kutschera en Eelco de Geus) zijn voorzichtig positief. Zo kregen we concrete reacties van ouders, hulpverleners en cliënten zelf, waarin de volgende resultaten werden gerapporteerd, die werden toegeschreven aan de systeemopstelling:

- vermindering van stottersymptomen bij jongere kinderen;
- een meer accepterende houding naar stottersymptomen bij oudere stotterende kinderen en volwassenen, met een positieve afname van spanning tot gevolg;
- beginnend spreken bij mutisme;
- meer communicatieve interesse bij kinderen met spraak- en taalstoornissen;
- meer ondersteunende interactie in gezinnen met stotterende kinderen en kinderen met spraak- en taalstoornissen;
- ondersteuning van het rouwproces bij CVA-patiënten en hun families;
- actieve verandering van levensomstandigheden en levenspatroon bij stotterende cliënten en cliënten met stemstoornissen;
- afname van hyperactiviteit.

De hierboven genoemde voorzichtigheid is belangrijk, daar deze resultaten weliswaar door cliënten en systeemopstellers worden gerapporteerd, maar nog niet wetenschappelijk zijn onderzocht. Daarbij krijgt men in het algemeen de positieve reacties te horen en uiten cliënten zich niet direct als ze het gevoel hebben dat het geen of zelfs een negatief effect heeft gehad. Daarom kunnen we bovenstaande reacties zien als tendensen die aangeven dat het werk met opstellingen een extra ondersteuning van het logopedisch proces kan betekenen, wetende dat het om nauwkeuriger effectonderzoek vraagt.

Achtergrond, kwaliteit, kritiek

De systeemopstelling is een methode die door veel verschillende mensen in de afgelopen dertig jaar werd ontwikkeld. Voorloper was Satir (1971), een bekend gezinstherapeute, die met haar ‘familieconstructies’ een eerste vorm van de systeemopstelling ontwikkelde. De methode werd onder andere verder gevormd door bijdragen van onder andere Boszormenyi-Nagy (contextuele therapie, 1973) en Moreno (psychodrama, 1977). Het was vooral de Duitse psychotherapeut Hellinger (2001, 2002, 2003), die het werk met familieopstellingen grote bekendheid gaf, waardoor het de laatste jaren extreem populair is geworden. Door het werk van Varga von Kibed en Sparrer (Sparrer, 2004), die de structuuropstelling verder ontwikkelden, namen de toepassingsmogelijkheden van deze methode sterk toe en ontstond tegelijkertijd een meer gedegen fundament voor het werken met systeemopstellingen.

Met betrekking tot de kwaliteit van het werk met opstellingen en de toepassing ervan in de hulpverlening is echter ook een aantal kritische kanttekeningen van belang. Ten eerste vraagt het werk met opstellingen een gedegen opleiding. Men kan al snel met figuren en symbolen voorzichtige opstellingen in de individuele behandeling uitproberen, maar vooral het werken in groepen vraagt een langere training, zowel in de methode zelf, als in het werken met mensen en gezinssystemen. De populariteit van de methode heeft er de laatste jaren toe geleid, dat ook niet of onvoldoende opgeleide mensen met de methode zijn gaan experimenteren, wat de kwaliteit niet altijd ten goede kwam. Daar de impact van een opstelling erg sterk kan zijn, vraagt het zorgvuldigheid en deskundigheid van de begeleider om een opstelling zo te begeleiden en te beëindigen, dat de cliënt de opstellingsbeelden aan kan nemen en kan gebruiken als ondersteunende beelden voor zijn of haar vraagstelling. Ten tweede is er nog erg veel onbekend over de exacte werking van opstelling. Vooral over de achtergronden van de representatieve waarneming weten we nog erg weinig en daardoor is het van belang voorzichtig om te gaan met sommige interpretaties en gevoelens die door representanten weergegeven worden. De representanten geven meestal duidelijk aan waar de kern van het probleem in het betreffende systeem ligt, maar kunnen soms ook zeer concrete informatie geven, waarvan het onduidelijk is of het om een ‘waarheid’ gaat, of om een interpretatie van de representant, vanuit zijn of haar eigen persoonlijke achtergrond. Een gekwalificeerde opstellingsbegeleider kan hierin goed onderscheid maken. Hij of zij neemt niet direct aan wat de individuele representant letterlijk zegt, maar ‘leest’ de opstelling door het verband tussen de uitingen, gevoelens en gedragingen van de verschillende representanten en toetst voortdurend of zijn of haar aannames kloppen. Dit toetsen vindt plaats door goed op te merken hoe de cliënt en alle representanten op interventies reageren en ze bij te stellen als blijkt dat ze niet kloppend zijn. Foutieve interpretatie en speculatie, twee grote gevaren in opstellingenwerk, kunnen alleen in dit voortdurende feedback-proces voorkomen worden. Ten derde is er de laatste tijd kritiek hoorbaar over de uitspraken van Hellinger, één van de belangrijke pioniers in het opstellingenwerk en de man die er grote bekendheid aan heeft gegeven (Goldner, 2003). Er wordt met name gesproken over zijn soms harde uitspraken over familierelaties en familiodynamiek, over therapeuten, culturen en religie. Sommige van zijn interventies in opstellingen worden als dogmatisch en moralistisch beoordeeld en zeer kritisch gevolgd in bepaalde, vooral psychotherapeutische, kringen.

Hier is het naar mijn mening van belang onderscheid te maken tussen de systeemopstelling als methode en de manier waarop individuele therapeuten of begeleiders met de methode omgaan. Hellinger doet zijn uitspraken op basis van zijn persoonlijke ervaringen en ideeën, die hij in de loop der jaren in het werk met vooral familieopstellingen heeft opgedaan. Deze kunnen alleen in de context van zijn persoonlijke werk met cliënten op waarde geschat en beoordeeld worden. Er zijn belangrijke nieuwe inzichten over gezins- en familiodynamiek uit zijn werk voortgekomen en er zijn zeker ook ideeën die kritisch benaderd moeten worden. Dit alles zegt echter niets over de systeemopstelling op zich; ze is niet meer dan een methodiek,

die zeer waardevol kan zijn, als we haar op een zorgvuldige en menselijke wijze inzetten voor dieperliggende vraagstukken.

Voor hulpverleners betekent dit dat ze voor het werk met systeemopstellingen ofwel een gedegen opleiding dienen te volgen of, wat nog meer voor de hand ligt, samenwerking kunnen zoeken met een goed gekwalificeerde begeleider van opstellingen.

In het leren kennen van de methode ligt voor de hulpverlener echter een belangrijke mogelijkheid om een systemischer blik op het werk met cliënten te ontwikkelen en om kleine systemische interventies, zoals bijvoorbeeld het werk met individuele opstellingen, in te voeren in de behandeling. Dit kan naar mijn mening een grote verrijking de hulpverlening betekenen.

Conclusie

Het werken met systeemopstellingen is een nieuwe werkvorm, die vooral de achtergrond van een klacht in beeld brengt. De wijze waarop een klacht is ingebed in de systemen waar de mens deel van uitmaakt, kan ermee op eenvoudige wijze zichtbaar worden gemaakt. Het brengt een verdieping aan bij die klachten, waarbij reguliere begeleiding niet toereikend lijkt te zijn. Systeemopstellingen kunnen hulpverlener en cliënt helpen een betere voedingsbodem te creëren voor het veranderen van gedrag. Het werken met systeemopstellingen is een specialistisch vakgebied, dat niet onder het beroepsprofiel van de hulpverlener valt, maar kan voor hulpverleners een belangrijke voedingsbron zijn voor het ontwikkelen van een systemischer blik op klachten en voor het implementeren van systemische interventies in de dagelijkse praktijk.

Samenvatting

Veel klachten en symptomen hebben een bepaalde onbewuste functie in het leven en in de psychologie van de cliënt. Daardoor zijn deze klachten bestendig(er) zijn tegen verandering en schieten zuiver gedragstherapeutische methoden soms te kort. In dit artikel wordt ingegaan op de plaats en functie die de klacht onbewust voor een cliënt kan hebben in diens psychologie en in diens omgeving. Vervolgens wordt het systemische denken en het werken met systeemopstellingen geïntroduceerd als kader waarbinnen deze onbewuste plaats en functies beter begrepen kunnen worden en men aanknopingspunten kan vinden voor verandering.

Summary

The problems and symptoms of client who are seeking for help, are usually viewed at from a behaviouristic perspective. Many of the symptoms however fulfil unconscious needs in the life and psychology of the client, which leads to a resistance to change. This article is a reflection on these unconscious functions symptoms may sometimes have for the client and his or her environment. A systemic perspective and the method of system constellations are introduced as a frame for understanding these phenomena and for planning systemic types of interventions.

Keywords

Health care, therapy, coaching & systemic work, family constellations, structural constellations.

Literatuur

1. Bateson, G. (1972). *Steps to an Ecology of Mind*. New York: Ballantine.

2. Bateson, G. (1977). *Mind and Nature*. New York: Dutton.
3. Boszormenyi-Nagy, I. (1973). *Invisible loyalties*. New York: Harper & Row.
4. Dijkstra, I. (2005). *Kinderen en famielot*. Groningen: Het Noorderlicht.
5. Franke, U. (2006). *Als ik mijn ogen sluit, kan ik je zien*. Groningen: Het Noorderlicht.
6. Franke-Griksch, M. (2004). *Jij hoort bij ons*. Groningen: Het Noorderlicht.
7. Geus, E. de (2002). *De hulpverlener als counsellor: logische niveaus in logopedisch handelen*. Hulpverlening en Foniatrie 74, 332 -338.
8. Geus, E. de (2005). *Counselling, coaching en systeemopstellingen*. Wenen: Instituut voor Systeemopstellingen & Dialoog.
9. Goldner, G. (2003). *Der Wille zum Schicksal*. Wenen: Carl Überreuter Verlag.
10. Hellinger, B. (2001). *De verborgen dynamiek van familiebanden*. Haarlem: Altamira Becht.
11. Hellinger, B. (2002). *De wijsheid is voortdurend onderweg*. Groningen: Het Noorderlicht.
12. Hellinger, B. (2003). *Erkennen wat er is*. Groningen: Het Noorderlicht.
13. Hellinger, B. (2005). *De kunst van het helpen*. Groningen: Het Noorderlicht.
14. Jung, G.G. (1985). *Persoonlijkheid en overdracht*. Rotterdam: Lemniscaat.
15. Moreno, J.L. (1977). *Psychodrama*. Boston: Beacon Press.
16. Satir, V., (1971). *Gezinstherapie*. Deventer: Van Loghum Slaterus.
17. Sparrer, I. (2004). *Wunder, Lösung & System*. Heidelberg: Carl Auer Verlag.
18. Stam, J.J. (2002). *Nederlandse wind*. Groningen: Het Noorderlicht.
19. Varga von Kibed, M. (red.) (2003). *Das unsichtbare Netz*. München: Kösel Verlag.

Auteur

Eelco de Geus is hulpverlener en specialiseerde zich in gedragstherapie, gezinstherapie, NLP, counseling en stottertherapie. Hij werkte op diverse Hogescholen als docent hulpverlening en is oprichter van Stottercentrum Zwolle. De laatste jaren breidde hij zijn werkterrein uit naar de systemische therapie, en richtte het Instituut voor Systeemopstellingen op. Hij werkt en leeft in Wenen, waar hij het Centrum voor Leven in Dialoog (www.lebenindialog.at, www.levenindialoog.nl) en de Dialoogakademie (www.dialogakademie.eu) leidt. Binnen de context van hulpverlening, training en coaching geeft hij na- en bijscholing op de vakgebieden stottertherapie, counseling, NLP en systemisch - dialogisch werk. Hij schreef diverse artikelen over hulpverlening, counseling, systeemopstellingen en dialoog.. In Nederland begeleidt Eelco seminars en opleiding voor systemisch – dialogisch werk, in samenwerking met Brenda Zwinkels van DAVOTES (www.davotes.nl)